

A GYERMEK SAKKOKTATÁS MÓDSZERTANA

TANANYAG KEZDŐ SAKKOZÓK OKTATÁSÁHOZ

BEVEZETŐ

A gyermek sakkoktatás módszereiben és tematikájában sajátos megközelítést igényel. Ezt legfőképp az oktatásban résztvevő gyerekek életkori, értelmi és érzelmi fejlettsége indokolja. Mikor, mit és hogyan oktassunk a gyerekeknek? Ezzel és még sok egyéb nehezen megválaszolható, de a munka szempontjából alapvető kérdéssel kerülünk szembe. Vajon a sakkmesterségben való jártasság, vagy a pedagógiai ismeretek és főként gyakorlat fontosabbak-e az eredményes oktatáshoz?

“Érteni kell a gyerekek nyelvén.” Ez a közhelyszerű megállapítás utal arra, hogy eleinte inkább pedagógiai jellegű feladattal állunk szemben. A sakkszakma kissé lenézően kezeli a kezdő sakkozók oktatásával foglalkozókat, ennek oka talán abban rejlik, hogy ez a munka a kezdetekben valóban nem kíván mesteri erejű sakktudást az oktatótól, más oldalról viszont nem kétséges, hogy a kevés pedagógiai jártassággal rendelkező sakkmester is csetlő-botló botcsinálta oktatónak bizonyulhat a gyakorlatban.

Véleményem szerint a gyermek sakkoktatás – ha eredményes akar lenni – önálló módszertani ismereteket igényel, ezért nem önkényes, hanem a hatékonyság érdekében nélkülözhetetlen elválasztani az egyéb oktatási területektől.

Munkámban részletesen igyekeztem kifejteni – a nevelés meghatározó terepének – a családi háttér jelentőségét, a gyermek nevelés általam fontosnak vélt szempontjainak megvilágításával. Foglalkozom továbbá olyan alapvető fogalmakkal, mint a tehetség, a tehetség kiválasztás, a képességek fejlesztése, az életkori sajátosságok szerepe és a motiváció módszerei.

A továbbiakban ismertetésre kerülő módszertani ismeretek és tananyag, a hétköznapi sakkoktatásban kívánnak segítséget nyújtani azzal, hogy az oktatás és nevelés alapelveinek alapos átgondolására szeretném készíteni egyrészt saját magunkat, másrészt mindazokat, akik a gyermek oktatás területén

tevékenykednek.

Munkám néhány újszerű elemet is felvonultat, amelyek esetenként a

megszokott sakkterminológiákat is félretéve igyekeznek a gyermeklélektan és a személyiségfejlődés sajátosságainak szem előtt tartásával megoldani a sakkismeretek elsajátítását. A mellékelt tananyagban nem törekedtem teljességre, inkább az oktatás stílusából szerettem volna ízelítőt adni, egyfajta gyakorlati megvalósításaként az elméleti részben vázoltaknak.

A gyermek sakkoktatás elmélete

I. fejezet

A gyermek

Életkori sajátosságok, fejlődésbeli különbségek, a képességek vizsgálata, a tehetség, tehetségek kiválasztása, értelmi és érzelmi sajátosságok szerepe, érdeklődés és motiváció

Ebben a részben a sakkoktatás főszereplőjéről, a gyermekről lesz szó. A leggyakoribb kérdés, amit a lelkes, sakk iránt érdeklődő szülők feltesznek az oktatónak; milyen életkorban érdemes megkezdeni a sakkjáték tanítását?

A fejezet első részében erre a kérdésre keresem a választ.

A sakkjáték összetett és bonyolult tevékenység, a figurák különböző mozgásmódja, értékbeli különbségük, a sakk és matt fogalma, az elvont gondolkodás képességét feltételezik. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az a gyermek, aki a számolás képességének birtokában van, biztosan és jól használja azt, fejlődését tekintve már képes a sakkjáték alapjainak elsajátítására. Meg kell említeni, hogy az, az általános oktatási elv, amely kimondja, hogy az ismeretek elsajátítása során az egyszerűbbtől haladjunk a bonyolult felé, a sakkjáték tanulásánál, tanításánál feltétlenül figyelembe kell venni. Azok a sakktáblán végezhető egyszerű játékok tehát, amelyek a konkrét oktatási anyagban szerepelnek, szükséges részei egyfelől a megfelelő képességek felmérésének, másrészt a képességek fejlesztésének is.

Visszatérve az életkor kérdésére, mindjárt pontosítanunk kell egy dolgot. Az az általános vélemény, hogy a sakkot lehetőleg minél korábban kezdjük el oktatni a gyermeknek, némi helyre igazításra szorul. Az alapok 5 éves

kornál korábbi elsajátítása, ha az a gyermek kifejezett érdeklődése alapján történik, lehet a tehetség korai megnyilvánulása, azonban önmagában a kezdés időpontja egyáltalában nem befolyásolja a későbbi pályafutás sikerét. Így 3-4 éves korban, pusztán szülői elhatározás alapján elkezdni az oktatást nem érdemes, az nem jár feltétlenül eredménnyel, illetve a túlzott erőltetés könnyen az ellenkező hatást válthatja ki. Ugyanakkor a késői kezdés is kedvezőtlen a versenysakkozói képességek fejlesztésének tekintetében, hiszen a memória, a számolási gyorsasága, a megérző képesség és a játékhoz szükséges ügyesség kifejlesztésében nagy jelentősége van a kora gyermekkor fogékonyságának, ezért a megfelelő időben, el kell kezdeni a képzést.

Összefoglalva: Miután minden gyermek más és más életkorban ér el fejlődésében a megfelelő szintre, a szülő vagy oktató feladata az, hogy figyelve a gyermekkor fejlődésének fokozatait, felismerje a megfelelő életkort a tanítás megkezdéséhez. Az agy fejlettségének vizsgálatában, a sakkjáték alapjainak elsajátításához az, az életkor látszik megfelelőnek, amikor az elvont gondolkodásra képes, ez a gyakorlatban például a számolás képességével mérhető.

Az oktatás megkezdésekor mindjárt szembe találkozunk néhány újabb kérdéssel. Megfigyelve a gyerekek képességeit hamar rájövünk, hogy az egyéni sajátosságok nem csak a szellemi képességek kialakulásában megfigyelhető életkori különbségeknél jelentkeznek, de a különböző készségek és képességek szintjén is jelentős eltérések tapasztalhatók.

Mi az oka, hogy az egyes tanulók (6-7 éves) képesek 15-20 percig az intenzív figyelemre, míg mások csak jóval kevesebb ideig tudnak koncentrálni?

Miért szorgalmas a feladat megoldásoknál az egyik, és miért lustább a másik?

Mi az oka annak, hogy az egyik gyermek mindent elkövet a győzelemért, míg a másikat láthatóan hidegen hagyja a végeredmény?

Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása nem könnyű, és a helyes kiválasztás elvéhez csak átgondolásuk után juthatunk el. Ha a fenti kérdésekre adott válasz keresése helyett, azzal válaszolunk, hogy az oktatásnál csak a jobb eredményeket mutató gyerekekre tartunk igényt, a felmérés alapján kevésbé pozitív eredményeket mutatókat pedig

eltanácsoljuk, könnyen bele esünk abba a csapdába, hogy elfeledkezünk az ebben a korban (5-10 év) jellemző, egyénenként eltérő fejlődési ütemről. Arról van szó, hogy ha egy gyermek a vizsgált időszakban (3-6 hónap) azonos korú társainál jobb teljesítményre képes, könnyen arra a feltevésre vezethet bennünket, hogy kiemelkedő tehetséggel rendelkezik. Gyakran azonban azt látjuk, hogy ha egy nagyobb intervallumot átölelő időszakot, (1-2 év) vizsgálunk, a különbség gyakran elolvad, és a korábban gyengébb eredményeket elérők fokozatosan felzárkóznak, sőt némelyikük jobb eredményt ér el az újabb képesség felmérések során, mint a korábban tehetségesebbnek vélt társuk.

Míg a fizikai sportokban történő kiválasztásnál ismert a kisgyermek fejlődésében jelentkező akcelerációs és retardációs jelenség, addig a sakkbeli, szellemi képességek vizsgálatánál is támaszkodni kell az oktatónak a fenti ismeretekre, hogy a fejlődésbeli különbségek ne zavarják meg a gyerekek képességeinek megítélését. Ennek tudatában tehát, óvatosan kell bánni a tehetség, nem tehetség megőrző címke elhamarkodott használatával.

Összefoglalva: Az 5-12 éves gyerekek képességeinek vizsgálatánál figyelemmel kell lennünk az azonos életkorúak szellemi és fizikai fejlődésében mutatkozó eltérésekre, vagyis egy bizonyos fejlettségi szintet némelyek korábban érnek el, mint társaik, ez a biológiai fejlődésben mutatkozó különbség, nem feltétlenül jelent jobb képességeket hosszútávon. A gyakorlatban az a tapasztalat, hogy ezek a különbségek a serdülőkor kezdetére sok esetben eltűnnek, és a lassabban fejlődők utolériák társaikat, nem ritkán jobb eredményekre lesznek képesek náluk.

A fentiek alapján látszólag nem sokkal kerültünk közelebb a válaszhoz, hogy ki a tehetséges és ki nem. Márpedig a tehetségek kiválasztása sarkalatos kérdés, aminek ellent mondani látszik az a tény, hogy a sakkban nem létezik olyan egységes módszer, amely egyértelműen választ adna arra a kérdésre, hogy mely képességekkel kell rendelkeznie a sakk tehetségnek. Ugyan témám nem a professzionális sakkozás és az élsportolók kiválasztása, a sakk tehetség kérdése – tekintettel arra, hogy annak különféle mértéke és relatív volta, mégis csak alapkérdése minden szintű képzésnek – nem hagyható ki a képességek vizsgálatából. Miután a sakkjáték igen komplex, a versenysakkozás, az élsport pedig, mind fizikális, mind mentális téren kiemelkedő képességeket igényel, nehéz

lenne kiemelni a képességek sorából egyet-egyét, és azt mondani, hogy ez határozza meg az elérhető saktudást. Nincs ez másként az ún. született tehetség esetében sem. A mégoly kiváló képességekkel rendelkezők közül is azok a legeredményesebbek, akik tehetsége a saját művészetük kimunkálásában is megmutatkozik.

Ezt látszik bizonyítani az is, hogy még a világbajnokok sorában is találkozunk olyanokkal, akik említést tesznek arról, hogy fejlődésük során felismerve képességeik bizonyos fogyatékoságát, azok fejlesztésével jutottak el a csúcsra. Ezért valószínűbbnek látszik az a feltevés, hogy nem egy két jellegzetes képesség az, amit vizsgálunk és keresnünk kell, hanem a képességek többségében kiemelkedő adottságok jellemzik a sakktehetséget.

Hogy melyek ezek a képességek? Néhány képesség megléte a sakkban különös fontossággal bír, ezek már a kora gyermekkorban is jól megfigyelhetők, ezek két csoportja a koncentráció képesség és az akarat tulajdonságok.

A sakkozásban a koncentráció képesség és az akarat tulajdonságok kiemelt fontosságúak, hiszen a sakkjáték mint sport, ezt feltétlenül megkívánja. A nagyjából hasonló képességű fiatalok közül mindig azok fognak előbbre jutni, akiknek e két képessége erős. A gyerekek fejlődésében, már a kezdet-kezdetén ezek a képességek a legfeltűnőbbek, ez minden oktató előtt egyértelmű jelzés, hiszen a hétköznapi munka során nap, mint nap találkozhatunk a jeleivel. Németh Zoltán nem régiben megjelent Sakk kezdőknek c. könyvében találóan ír erről: "Adjunk egy nehezebb feladatot a gyerekeinknek, olyat, ahol a megoldáshoz hosszabb ideig tartó gondolkodásra, vagy többszöri gyakorlásra van szükség, rögtön feltűnik, hogy lesznek olyanok, akik némi gondolkodás, és néhány sikertelen próbálkozás után már csak ímmel-ámmal csinálják, majd abbahagyják a gyakorlást, és lesznek olyanok, akik pillanatnyi szünet nélkül, nagy figyelemmel és türelmesen próbálják megoldani a feladatot. Ez utóbbiak rendelkezhetnek azokkal a képességekkel, amelyekre a sakkozásnak szüksége van, és ők lehetnek azok, akik a későbbi kemény munkában is kitartóak és fegyelmezettek lesznek, akikkel az oktatóknak öröm lesz együtt dolgozni."

A koncentráció képesség titkait kutatva, a nevelés területén kereshetünk sikerrel, annak gyökerei a családi környezetig nyúlnak. A szeretet első formája – minden értelemben – a figyelem. Szeretetre és figyelemre (erről a családi környezet szerepénél még bővebben lesz szó) csak az képes, aki maga is a szeretet és a figyelem légkörében nevelkedik. A figyelem akaratlagos cselekvés.

Ahogy Rollo May mondja: “Amikor az akaratot megvizsgáljuk, azt találjuk, hogy annak székhelye a figyelem, illetve annak hiánya. Az akarat gyakorlása valójában a figyelem gyakorlása; erőfeszítés a tudat tisztántartására, azaz a figyelem összpontosítására.” Tovább lépve, a képességek vizsgálatánál említést kell tegyünk az általunk legfontosabbnak tartott tulajdonságról, amely nélkül aligha van esélye a sakkot tanuló gyermeknek és oktatóknak a hosszú távú eredményes kapcsolatra. Ez a sakkjáték iránt mutatkozó, az ismeretek előrehaladtával fokozatosan növekvő érdeklődés, tudásvágy, amit sakkszerettként érzékelünk. Ez az a háttérben megbúvó személyes attitűd, amelyet “kifejlett” formájában sakkszenvedélyként aposztrofálnak, a legfontosabb és egyúttal a legmegmagyarázhatatlanabb hajtóerő is. Nem véletlen, hogy ez a titokzatos vonzódás, a sakkszenvedély, mint jelenség ugyan közismert, mégis az erre szolgáló magyarázatok tekintetében kevés felvilágosítással szolgál a sakkirodalom. Sokkal többre nem jutunk a pszichológia tudomány irodalmában sem, ott inkább a játékszenvedély kóros megnyilvánulásaival találkozhatunk, sem mint a kialakulásának magyarázatával. Hogy kórosnak tekinthető-e a sakkszenvedély? Aligha! Gondoljuk végig, hogy a tudomány, a művészet területén, hány olyan példával találkozhattunk, ahol a kiemelkedő elmék kutatási vagy alkotási szenvedélye – amely kétségtelenül rokon az általunk tárgyalt sakkszenvedéllyel – esetenként olyan mértéket öltött, hogy gyakran saját testük igényeit elhanyagolva, megszállottként követték a szenvedélyük diktálta belső parancsot. A kiemelt tehetséggel rendelkező gyerekek mindegyikét ez az olthatatlan tudásvágy jellemzi, a sakk, életükben minden tekintetben központi helyen áll, céljaik és vágyaik ehhez kötődnek. Sokszor ez meg is ijeszti a szülőket. Félelmük érthető, hiszen a sakk okozta változás gyakran teljes egészében átalakítja a gyermekről alkotott képet, előfordul, hogy az ifjú sakkrajongó lelkesedésében minden mást elhanyagol, hogy szeretett játékával minél több időt tölthessen. Ezek a félre érthetetlen jelek, amelyek mutatják, hogy az ifjú ember megérezte a

játék varázsát. A megmutatkozó sakkszenvedély hajtómotorja az előre lépésnek.

Tanulni csak attól tudunk, akit és amit szeretünk! Itt a szeretetről elsősorban nem, mint érzelemről beszélünk, hanem a pszichológiában kathexisként említett fogalomról, ez azt a folyamatot jelenti, mely során valami fontossá válik a számunkra. Ismerve az emberi természet különbözőségeit, a sakkszenvedély is egyénekenként eltérő hevességet mutat. A hirtelen lelkesedés, a "szalmaláng típus" sokszor megtéveszti az oktatót, és előfordul, hogy a kisebb lánggal égő, de kitartó tűz lesz az, ami eredményt is hoz.

A sakkszeretet háttérében tehát a sakkszenvedély áll, amely már-már fanatikus jellegű vonzódás a játékhoz, a legtöbb esetben nyilvánvaló jele a tehetségnek. A további kérdés a tehetség mértékének kérdése. A kiemelkedő tehetség hamar megmutatkozik, és legtöbb esetben ez az eredményekben is gyorsan láthatóvá válik. A tehetség, a létrehozott alkotásban nyilvánul meg leginkább, esetünkben ez a sakkjátszma. A játszmában megvalósított gondolatok, a gyermek játékában fellelhető finomságok rajzolják ki a valódi tehetség arculatát. Ne felejtjük el azonban, hogy a sakk nehéz mesterség, ezért elsajátításához időre van szükség. Vagyis biztosat mondani a tehetség kérdésében, ahogy a játszmánál is, csak utólag lehet. Ezzel a megállapítással nem kibújni szeretnék a kérdés alól, mint inkább tudatosítani, hogy talán többre megyünk, ha nem akarjuk ezt az emberi elme léptékei szerint kevésbé átlátható, folyamatosan formálódó, állandó fejlődésben lévő adottságot a terminológia jól csengő apró pénzére váltani.

A fentieket összefoglalva megállapítható, hogy miután a sakk komplex játék, tehát a kiemelkedő **sakktehetség**nek feltétlenül **univerzális**nak kell lennie a képességek tekintetében. Épp e miatt gondolja a pedagógia is a sakkról, hogy komoly eszköze lehet a képességek harmonizálásának; a nevelésnek is.

A tehetség kérdése tehát a kezdő sakkozók esetében inkább mérhető a lelkesedésen, a sakk szeretetén, a játékhoz való hozzá álláson, hiszen a képességek kibontakozása hosszadalmas folyamat, amelyet teljességében a serdülőkorban megszilárduló személyiségben láthatjuk majd viszont. Ezért felelőtlen dolog egy 6-7 éves ügyeskedő fiatalról kijelenteni, – és a

kevés rálátással rendelkező szülőket bolondítani – hogy micsoda tehetség a gyermekük, hogy a világbajnoki címig nincs megállás stb. A felületes megítélés tehetségesnek mondja azt, aki a játék egy bizonyos területén kitűnik, fiatal korban ez leginkább a kombinációs képességben szokott megmutatkozni, a látványos kombinatív megoldás, jelzés, a fantázia, és a jól fejlett **számolási képesség** meglétére, arra, hogy a tanult motívumokat a gyermek képes kreatívan használni a játék során. Ez az agy fejlett képességeire utal, azonban nem több, mint – foci példával élve, ha valaki jól cselez a pályán. Ez az adott sportágban feltétlenül előnyös adottság, de csak egy, a szükséges képességek közül, amellyel egy kiemelkedő játékosnak rendelkeznie kell.

Legnagyobb jelentősége a szükséges fizikai és idegrendszeri készségek mellett, talán a változás iránti fogékonyságnak, az alkalmazkodó – a személyiség állandó fejlesztésére irányuló képességnek van, amit a sakkművészet kimunkálásában mutatkozó képességekként foglalhatunk össze.

A jó képességek megléte mellett is, csak a több évig tartó munka és annak eredményessége adja meg a választ a valódi tehetség kérdésére. Ezért a sakk iránti elkötelezettséget, fontos feltételként kell szabjuk, amely mértékétől függően képes az ember erre a sok lemondással, és plusz terhekkel járó céltudatos munkára. Az elkötelezettség vagy, hogy annak mélyebb formája az elhivatottság még nem szavatolja a sikert, de minden másnál nagyobb mértékben elősegíti.

II. fejezet

Az oktató

Az oktató szerepe, feladatai, alkalmazott pedagógiai alapelvek, az oktató – gyermek, és az oktató – szülő kapcsolat

Az oktató személye, szakmai felkészültsége, pedagógiai tapasztalata jelentős mértékben befolyásolja a sakk iránt érdeklődő gyerekek fejlődését. Feladata, nem kevesebb, mint hogy munkáján keresztül ablakot nyisson a sakkjáték világára, és mint pedagógus, a gyermek személyiségének formálásában is jelentős szerephez jut. Az oktató személye fontos kérdés a 6-10 éves korú gyerekek oktatásánál. Az ilyen korú gyerekek, érzelmi kötődése a vele kapcsolatba kerülő felnőttekkel, még nagy súllyal szerepel az oktatás eredményességének sikerében. Vannak emberek, akik személyiségük sajátosságai révén

könnyen teremtenek kapcsolatot a gyerekek többségével, ahogy a köznyelvben elterjedt: ragadnak rá a gyerekek. Számukra nem jelent nehézséget, hogy elfogadtassák magukat, természetes könnyedséggel kommunikálnak a gyerekekkel, és képesek a munkához szükséges figyelem megszerzésére. Jellemzően, nyitott személyiségek, érzelmeiket is ez a nyitottság jellemzi, ami a gyerekek számára megkönnyíti a kommunikációt, az ilyen emberből áradó közvetlenség, melegség, megnyugtatóan hat a félénkebb egyéniségű vagy a felnőttek társaságához kevésbé szokott gyerekekre is, és segíti a kölcsönös elfogadás érzésének kialakulását.

Az oktató első feladata tehát, hogy a közös munkához szükséges érzelmi alapot megteremtse önmaga és tanítványa, tanítványai között. Ez nem minden esetben egyszerű feladat, még az egyébként jó adottságokkal rendelkező oktató számára sem. Egy rétegzett társadalomban sokféle nevelés, érték, ízlés hat egymással párhuzamosan, s a különböző környezetekből érkező gyerekek nyilvánvalóan magukkal hozzák ezt a sokféleséget. Ezért az ilyen korú gyerekekkel való munka sok empátiát kíván az oktatótól.

A szakmai felkészültség tekintetében az oktató feladatai közül a legnehezebb, hogy a gyerekek gondolatvilágának megfelelő szinten, terhelhetőségük ismeretében, tervszerűen oktassa a játék ismereteit. A gyerekek gondolatvilágában az érzelmi színezetű közlésmódok bizonyulnak a leghatékonyabbnak, ezért olyan közkedvelt a mesék nyelve, ahol egyértelműen mutatkoznak meg a pozitív és negatív szereplők, jó és a rossz, igazság és csalás, megkönnyítve ezáltal az azonosulást, és a különféle normatívák közvetett elsajátítását. A sokkal kapcsolatos mesék, történetek, anekdoták színesebbé és élményszerűbbé teszik a foglalkozásokat, és kedvező hatással vannak a sakkjáték világának szemléltetésében.

Másik fontos szempont, hogy a gyerekek legkedveltebb tevékenysége a *játék*, változatos és mozgalmas oktatás aligha képzelhető el a versengés játékos formáinak oktatásba való beépítése nélkül. A szárazabbnak, unalmasabbnak tartott anyagokat is feldobhatjuk egy kis ötletességgel, belopva a játékba a nehezebb elemeket, ahogy ezt majd a Gyakorlati részben látható.

A pedagógiai tapasztalat, az ismeretek gyakorlati alkalmazásában szerzett rutint jelenti. Ez, az oktatás menetében, a gyerekek képességeinek

ismeretében, az oktatás hétköznapi problémái során felmerülő kérdések és feladatok terén szerzett gyakorlati ismereteket foglalja magában. Nem szorul különösebb magyarázatra tehát, hogy a gyakorlati tudás kulcskérdés az oktatás eredményességét illetően. Az oktatási csoportok kialakítása, a tervszerű edzőmunka, számonkérés és az egyéni fejlődés figyelemmel kísérése, mind-mind igénylik a szakmai rutint az évek során szerzett ismereteket.

Az oktató - szülő kapcsolatról nem esett még szó fejezetünkben, pedig jelentőségét tekintve lényeges eleme az oktató munkájának. A családi háttér szerepét a következő fejezet kellő hangsúllyal tárgyalja, itt inkább az oktató és szülő kapcsolat minőségéről kívánunk szólni. A szülők jelentős része, lényegesnek tartja, hogy azokat a személyeket, akik gyermekük képzésében részt vesznek, személyesen megismerje, ezáltal is képet kíván kapni a gyermek fejlesztésében közreműködőkről, a családon kívüli közösségben történő eseményekről. Az iskola segítségével erre szervezett formában, pl. bemutatkozó értekezlet formájában lehetőség nyílik. Ezen a bemutatkozón az oktató el kell, hogy mondja az iskolai sakk szerepéről alkotott véleményét, a konkrét ismereteket, de mindenek előtt beszélnie kell a játék személyiség formáló hatásáról, arról, hogy a sakk a képesség és készségfejlesztés csodálatos tárházával rendelkezik, amelyből bárki meríthet, aki érdeklődéssel fordul a játék felé. Egyszóval informálnia kell a szülőket, és egy kicsit talán megnyerni a bizalmukat a sakkhöz és az oktatáshoz. Fontos hangsúlyozni, hogy az érdeklődés, és annak mértéke az, ami meghatározza egyrészt a fejlődést, másrészt az oktatás időtartalmát.

Az oktató számára ez a bemutatkozás lehetőséget nyújt, hogy egyrészt a sakkjátékról, másrészt önmagáról is képet adjon a szülőknek, sokszor itt dől el, hogy a szülő a továbbiakban támogatja-e gyermeke sakkoktatását. Más esetekben a szülők gyermekük elmondása alapján kerül kapcsolatba az oktatóval, annak munkájával, és gyermeke lelkesedése győzi meg a szülőt arról, hogy támogassa a sakkjáték elsajátítását. Általános tapasztalat, hogy az aktívabb, érdeklődőbb szülők gyermekei több sikert érnek el, hisz a gyermek számára fontos jelzés, ha a szülők is értékelik a sakkot, és folyamatosan figyelemmel kísérik fejlődésüket. *Az oktatónak tehát kezdeményeznie kell a kapcsolattartást a szülőkkel,* lehetőség szerint bevonva őket az oktatásba, versenyezésbe, ennek pozitív eredményei majd a gyermek lelkesebb hozzá állásában fog megmutatkozni.

III. fejezet

A szülő

A szülő általános szerepe a sakkoktatásban, nevelési elvekről,

A szülői szerep, a gyermek nevelés, kétség kívül a legnehezebb feladat amivel életünk során találkozunk, mégis ebben a munkában nagyon kevesen rendelkezünk mesterlevéllel. Nevelési szokásainkban általában szüleink módszereit alkalmazzuk, sokszor anélkül, hogy ennek valójában tudatában lennénk. Rohanó világunkban alig jut időnk arra, hogy a szülői feladatokra tudatosan felkészüljünk.

A gyermek számára szülei jelentik az élet teljes valóságát, túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a korai gyermekkorban a szülők az istenek nagyságával és mindenhatóságával élnek a gyermek gondolatvilágában. Ezért a szülőnek a gyermekéről alkotott véleménye, kapcsolatuk természete, a szülők egymással és másokkal kapcsolatos interakciói, a gyermekkorból kinőve is hosszú évtizedekig a világról alkotott képünk meghatározó viszonyítási pontjait jelenti.

Az alapvetően meleg, szeretet teli kapcsolat az élet iránti bizalom biztonságát teremti meg a gyermeki tudatban, addig a hideg, érzelem szegény környezetben nevelkedő gyermek, gyakran szenved önbizalom hiányban, lesz ezért féltékeny férj vagy feleség, kínozzák vegetatív idegrendszeri és különféle pszichoszomatikus betegségek. Tudatunkban mélyen beépülve élnek tehát a családban szerzett minták, amelyek mintegy belső parancsként befolyásolják (irányítják) reakcióinkat. Ennek ismeretében a családi környezet jelentőségét nem lehet lebecsülni, és legyen az pedagógus, vagy sakkoktató, munkája szempontjából nélkülözhetetlen a szülői környezet ismerete, valamint a szülőkkal való kapcsolattartás jelentőségének figyelembe vétele.

Ismert mondás: A sakk nem olyan, mint az élet, hanem; maga az élet!
Ennek az igazságnak ismeretében a sakkszülő feladata tehát az életre való felkészítést
jelenti.

Mit is értünk az életre való felkészítésen? Mit kíván a sakk és az élet? Nem könnyű a kérdés, de ha nagyon általánosan akarjuk megfogalmazni a választ, akkor az *önállóságot* kell elsőként említenünk. Mindenfajta nevelés az önállóságot célozza meg, hogy a személyiség lelki fejlődése során, az önállóság minél magasabb szintjére kerülhessen. A sakkjátékban

ez az önállóság a legalapvetőbb készségek egyikévé kell válnia, és ebben a legjelentősebb feladata a szülőnek van. A sakk akár az élet, küzdelem. Csak míg az életben a küzdelemtől sokszor megóvhatjuk magunkat, vagy gyermekünket, addig a sakkban erre nincs lehetőség. A sakk küzdelemben egyedül vagyunk és csupán saját tudásunkból, lelki erőnkkel meríthetünk a harc során. Ezért nélkülözhetetlen; az *önállóság*. A szülői szeretet sokszor elfeledkezik arról a bölcs tanácsról: "Ne halat, hálót adj!". A gondoskodás túlzott mértéke megfosztja a gyermeket az önállóság képességétől.

A másik véglet a szülői figyelem hiánya. A szülő számos bonyolult feladata közül, az egyik legbonyolultabb a figyelem összehangolása a gyerek figyelemigényével. Az egyensúly gyakran nem jön létre, mert a szülők még a valójában csak időnként igényelt alkalmakkor is sajnálják az energiát az odafigyelésre. A valódi figyelem persze óriási erőfeszítést kíván, egy hat év körüli gyerekekre sokkal nehezebb figyelni, mint egy nagy előadóra, mert a gyerek egyenetlenül beszél, időnként nekiszalad, ömlenek belőle a szavak, időnként megáll, szüneteket tart, ismétlésekbe bonyolódik, s mindez megnehezíti az összpontosítást. A gyerek rendszerint olyasmiről beszél, ami a szülőt önmagában nem érdekli különösebben, míg egy előadásra a hallgató azért megy el mert érdekli az előadás témája. Tehát nagy szeretet kell ahhoz, hogy valaki jól tudjon figyelni egy hatéves gyerek szavaira. A szeretet hiányában ez nem is lehetséges.

Miért olyan fontos ez? Miért kellene megtenni mindeme erőfeszítést csak azért, hogy egy hatéves gyerek se füle, se farka fecsegését hallgassuk? Először is azért, mert a figyelem a gyerek szemében elsőrangú bizonyítéka annak, hogy szülei fontosnak tartják. Ha úgy figyelünk a gyerekekre, mint egy nagy előadóra, a gyerek érezni fogja, hogy *értékelik*, s ezért *értékesnek is tartja majd magát*. Végeredményben a gyereket nem lehet másként megtanítani arra, hogy értékes, csak úgy, ha értékeljük.

Másodszor pedig azért, mert, mert minél értékesebbnek tudja magát a gyerek, annál valószínűbb, hogy előbb-utóbb valóban értékelhető dolgokat fog mondani. Ha elég alaposan odafigyelünk a gyerekekre, rá fogunk döbbszenni, hogy voltaképpen milyen *különleges egyéniséggel* állunk szemben.

Harmadszor pedig azért, mert minél többet tudunk a gyerekről, annál többre *taníthatjuk* meg. Aki keveset tud a gyerekekről, vagy olyan dolgokra akarja megtanítani, amelyeket a gyerek még nem tud felfogni, vagy olyasmire, amit már régen felfogott, sőt szüleinél is mélyebben megértett.

Végül pedig azért, mert minél inkább érzi a gyerek, hogy szülei értékelik és meghallgatják, annál inkább értékeli ő is a szüleit, és hajlandó odafigyelni arra, amit mondanak. S ha a szülő a gyereket fejlődésének megfelelően tanítja, akkor a gyerek egyre szívesebben tanul tőle. Könnyen érzékelhetjük a folyamat ciklikus (körkörös) jellegét, a lefelé tartó ördögi kör helyett fejlődést és növekedést eredményező, fölfelé ívelő körről van szó. Az érték értéket teremt. A szeretet szeretetet szül.

Az ember persze nem csak akkor figyel, amikor meghallgat valakit. A legtöbb kapcsolatban, különösen a gyerekekkel, a figyelem más formái is szükségesek. Ilyen a játék. Hatéves korban előkerülhetnek a társasjátékok, a sakk. A közös családi programok is fontosak: mozi, autózás, kirándulás stb. A figyelem különböző megnyilvánulási formáiban egyvalami közös: *időt igényelnek*. A figyelem ilyenformán idő, s a figyelem minősége a közösen eltöltött idő intenzitásától függ. Ha a szülők jól használják föl a gyerekükkel töltött időt, rengeteget tanulhatnak a gyerekről. Megtanulhatják, hogy mennyire tud veszteni vagy nyerni, hogyan csinálja meg a házi feladatot, hogyan tanul, mi tetszik neki és mi nincs ínyére, mikor bátor, mikor ijed meg – mindez lényeges információ a szerető szülő számára.

Az együtt töltött idő arra is alkalmat ad, hogy a szülő megtanítsa gyermekét az *önfegyelem* alapelveire. Önmagunk értékes voltának tudata igen fontos feltétele az ép elmének és az ép léleknek, és sarkalatos pontja az önfegyelemnek. A szülői szeretet közvetlen terméke. Ezt a meggyőződést gyermekkorban kell megszerezni, felnőttként már rendkívül nehéz. S ennek megfelelően a felnőttkor megpróbáltatásai szinte egyáltalán nem tudják megtörni azok szellemét, akiknek gyermekkorukban szüleik szeretete megtanította az önbecsülést. Az önfegyelem az a szerszámkészlet, amelynek segítségével megoldhatjuk problémáinkat.

Benjamin Franklin mondta: "Ami fáj, az nevel." Mit értett ezen? Meg kell tanulnunk és meg kell tanítanunk gyermekeinknek a szenvedés szükségesszükségtségét és értékét, a problémákkal való szembenézés és a velük járó fájdalom elviselésének szükségességét. Az önfegyelem segítségével sikeresen oldhatjuk problémáinkat, és a folyamat során egyszersmind fejlődünk is. Aki megtanulja az önfegyelmet, az megtanul szenvedni és fejlődni is. Az önfegyelem eszközei meglepő módon nem

kívánnak hosszú és összetett felkészülést, ellenkezőleg, szinte minden gyermek birtokába jut tízéves koráig.

Ezek az eszközök: 1. A kielégülés késleltetése 2. A felelősség vállalása 3. Az igazsághoz való ragaszkodás

1. *A kielégülés késleltetése* nem más, mint a fájdalomnak és az örömnek olyan beosztása, mely lehetővé teszi, hogy előbb túlessünk a fájdalomon, hogy aztán felhőtlenül élvezhessük az örömeket. A beosztás technikáját a legtöbb gyermek elsajátítja, gyakran már ötéves korában, időnként megfigyelhető, hogy valamilyen játékban egyikük átengedi a kezdés jogát, hogy kiélvezhesse, amikor majd "ő jön". Az iskolában tovább gyakorolhatja a helyes beosztást: először a házi feladatot kell megcsinálnia. Van olyan gyerek, aki tizenkét éves korára már kiválóan képes arra, hogy – szülei különösebb ösztökélése nélkül – előbb csinálja meg a házi feladatot, s csak aztán nézzen tévét. Egy tizenöt vagy tizenhat éves kamasztól ezt már el is várják, és ezt tartják normális viselkedésnek, mégis a tanárok tanúsíthatják, hogy az ebben az életkorban lévő gyerekek jelentős része nem tartja magát ehhez a normához. Miért? Miért van az, hogy a többségben kifejlődik a "kielégülés késleltetése", a beosztás képessége, míg egy jelentős kisebbségben nem. A tudomány nem tud pontos választ adni. A legtöbb jel a nevelés hatásaira mutat.

2. *A felelősség vállalása* a problémák megoldásában és a különféle helyzetek feldolgozásában is jelentős szerepet játszik. A szülők sokban segíthetik gyermeküket az érésben. A gyermek felnövekedése során ezer és ezer olyan helyzet áll elő, amikor a szülők rámutathatnak, hogy a gyerek igyekszik elkerülni a felelősséget, s olyan helyzet is ezernyi adódik, amelyben biztosíthatják arról, hogy nem ő a hibás. Ám ezeket a helyzeteket csak az a szülő használhatja ki, aki érzékenyen követi gyermeke lelki szükségleteit, hajlandó rászánni az időt, hogy foglalkozzon ezekkel a problémákkal. A szülők sokban hátráltathatják is az érés folyamatát. Ha gyereknek rosszul megy a tanulás, netán lóg, azonnal, gondolkodás nélkül az oktatási rendszert okolják, vagy a többi gyereket, akik "rossz befolyást gyakorolnak" csemetéjükre. Miután nem kedvelik a felelősséget, a felelőtlenység példáiként állnak gyermekeik előtt.

3. *Az igazsághoz való ragaszkodás* elsősorban az önvizsgálatot jelenti. A világot csak saját magunkhoz való viszonyunkon keresztül ismerjük. Ezért nem csak a világot kell állandóan vizsgálnunk, hanem a vizsgálat is. Ez az önismeret. A külső világ vizsgálata sohasem jár olyan fájdalommal, mint a

belső világé, s ezért az emberek többsége az előbbit választja. Annak szemében azonban, aki feltétlenül ragaszkodik az igazsághoz, a fájdalom lényegtelennek tűnik föl, s minél jobban előrehalad az ember az önvizsgálat útján, annál kevésbé fontos a fájdalom, sőt: annál kevésbé fájdalmas. Hibáinkkal való szembesülés hajlandósága nélkül nehezen képzelhető el a fejlődés, hiszen azok folytonos visszatérve kényszerítenek bennünket a szembenézésre. Az a játékos, aki csak a győztes játszmáit hajlandó elemezni, és a vereség okait a kifogások szőnyege alá rejti, önmagának állít csapdát. Ahogy a fentiekből is kiderül, a szülőnek, a pedagógusnak magának is változnia kell a nevelés során, hogy megfelelhessen gyermeke, tanítványa kívánalmainak. Csak az lehet jó szülő, aki hajlandó elviselni a változással járó fájdalmakat. S mivel a gyerekek állandóan változnak, nekünk is állandóan változnunk kell. Jóllehet igaz, hogy aki más lelki fejlődésével törődik, egyben a magáéra is gondot visel, a valódi szeretetnek mindig egyik fő jellemzője, hogy a másik embert külön egyéniségnek látja, mi több bátorítja is külön, önálló egyénisége megtartását. Ennek megértéséhez aligha találnánk szebb példát Kahlil Gibran sorainál, amelyek talán a legszebb gondolatok, amit valaha is írtak a gyerekekrevelésről:

Gyermekeid nem a te gyermekeid
Az önnönmagáért sóvárgó élet fiai és lányai ők.
Általad, de nem belőled jönnek,
Veled vannak, de nem tiéid.

Nekik adhatod a szereteted, de gondolataidat nem,
Mert saját gondolataik vannak.
Otthont adhatsz testüknek, de lelküknek nem,
Mert az a holnap házában lakik, hová
te még álmodban sem juthatsz el.
Formálhatod magad képükre, de őket saját képedre
formálni ne törekedjél.
Mert az élet nem halad hátrafelé s nem időz a tegnappal.
Te vagy az íj, húrja pendül s gyermekeid élő nyílként
szállnak el.
S ki tartja az íjat, látja a célt a végtelen útján,
és erejével vonja a húrt, hogy nyilai bizton, gyorsan
és messze szálljanak.

Örüljön az íj az íjász kezében;
Mert az íjász egyként szereti a repülő nyilat
s az íjat, mely mozdulatlan áll.

IV. fejezet

Az iskolai sakkoktatás

Az iskola és a sakk, a csoportos oktatás hatékonyságának vizsgálata, a tantervi sakkoktatás tapasztalatai, szakköri jellegű oktatás

Az utóbbi évtizedben Magyarországon néhány oktatási módszerben szerepet kapott a sakkjáték, kísérleti jelleggel több általános iskolában is indult olyan évfolyam, ahol az általános képesség fejlesztés keretében a tantervi oktatásban is szerepelt a sakk. Az iskola jó lehetőséget nyújt a tehetségek felmérésére, hiszen a kiemelkedő képességek az iskolai tanulmányok elsajátításában is figyelemmel kísérhetők. Ezenfelül, az iskolai sakkoktatás lehetőséget nyújt az oktatónak, hogy az iskola segítségével olyan nagy "gyerekanyagból" merítsen, amire egyébként nemigen lenne lehetőség. Ez kedvez a tehetségek felismerésében és kiválogatásában, fejlődésük figyelemmel kísérésében.

Az iskolában folyó sakkoktatás további előnye a pedagógusokkal való folyamatos érintkezés lehetősége, a sakkozó gyerekekről alkotott véleményük sokszor nélkülözhetetlen segítséget jelent az oktatásban, illetve a szülőkkel való kapcsolattartásban. A sakk sajátosságai révén jól illeszkedik az iskolai életbe, eszköz igénye, a játékhoz szükséges felszerelés minimális anyagi ráfordítást igényel, e mellett az alsó osztályokban még leginkább a játék jellege a meghatározó, ennél fogva a gyerekek számára szórakozást, kikapcsolódást is jelent.

A *csoportos oktatás* 15-20 fős létszámmal, a leggyakoribb foglalkozási mód az alapok tanításánál. Ez az oktatási forma a kezdők esetében teljesen indokolt, az ismeretek elsajátításának előre haladtával azonban, sokszor jól látható különbség mutatkozik a gyerekek képességeiben, ilyenkor szükségeltetik az oktatás átszervezése és a hatékonyabb ún. kisebb tanuló csoportokat (6-8 fős) létrehozni a megközelítőleg hasonló szintű tanulókból. Ez látszólag csak a gyorsabban haladók érdeke, valójában a "gyengébbek" számára is sok előnnyel jár, ha kisebb létszámú csoportban folytatódik az oktatásuk, így több figyelem és egyéni foglalkozási idő jut rájuk. Továbbá a csoportok közötti átjárhatóság, a

haladó csoportba kerülés lehetősége, fontos része lehet a csoport tagjainak motiválásában.

A tantervi sakkoktatás, - az iskolai órarendbe illesztett sakktanítás - Magyarországon a Zsolnai oktatási program keretében, kísérleti osztályokban került kipróbálásra. Ennek a programnak részeként a paksi Herman Ottó Általános Iskolában alkalom volt figyelemmel kísérni ezt a munkát. Tapasztalataim alapján a tantervi sakkoktatás pozitív visszajelzést kapott, mind a gyerekek, mind a szülők részéről. A pedagógusok több, a sakkórákat látogató fiatal esetében a 3-4. évben a tanulmányi eredmények javulásáról számoltak be, néhányuknál a matematika tantárgyban jól megfigyelhető fejlődés mutatkozott. Ez az osztály 1990-98 között 20 fős létszámmal vett részt a programban, a végzett diákok közül 2 fő aktív sakkozóként napjainkban is részt vesz a paksi sakkéletben, mindketten rendelkeznek FIDE élőponttal, egyikőjük női országos bajnoki címet szerzett, mindketten tagjai a négyszeres országos ifjúsági bajnok paksi csapatnak. Heti két órában a testnevelés órával párhuzamosan zajlott a sakkoktatás, így lehetőség volt arra, hogy a sakk iránt kevésbé, vagy az esetleg egyáltalán nem érdeklődők más foglalkozáson vegyenek részt, ami jelentősen növelte az oktatás hatékonyságát. A tapasztalatok alapján hosszútávon ez a forma bizonyult a legeredményesebbnek. Ha a tantervi sakkoktatás, a benne résztvevők sakk iránti érdeklődésének figyelembe vétele nélkül kívánja a játék ismereteinek elsajátítását megvalósítani, rendkívül nehéz feladatra vállalkozik. A sakk, ahogy a korábbi részben ezt részletesen kifejtettük, nagy figyelmet igénylő, komplex játék. Sakkozni csak szívvel - lélekkel lehet, a játék szeretete, a játék iránti érdeklődés tehát alapkövetelmény! Az elmélet világából belépve az iskolai élet valóságába, hamar rájövünk, hogy bizony nem minden gyermek érez vonzalmat a sakkjáték iránt. Ebben az esetben a kényszer, az erőltetés, komoly pedagógiai hibának bizonyulhat és gyakran a másik végletet eredményezi: az erőszak hatására a tanuló végleg elfordulhat a játéktól.

A szakköri jellegű oktatás előnye, hogy a foglalkozási idő jobban szervezhető, mint a tantervi oktatás esetében, ahol a 45 perces órában kell megoldani az ismeretek elsajátítását. Ezekben a két órás foglalkozási időkből, a nagyobbaknál több idő jut az elméleti anyag részletesebb kifejtésére, több példa bemutatására van lehetőség, több idő jut a gyerekek fejlődésének figyelemmel kísérésére, valamint jobban szervezhető a tanuló csoportok differenciálása is. Lehetőség van továbbá,

a különböző korú, de hasonló képességű tanulók azonos csoportban való oktatására, ami biztosítja a hatékonyabb munkát. A hátrányokról szólva, a szakköri foglalkozásokra többségében az iskolai oktatás után kerülhet sor, így a gyerekek esetleg fáradtabban vesznek részt a sakkoktatáson, és kevesebb ideig képesek az intenzív munkára. Ez különösen az első osztályosoknál jelentkező probléma.

Összefoglalva: Az iskolai sakk a **tehetségkutatás** legfontosabb terepe, itt nyílik meg a lehetőség, hogy nagyszámú fiatal kerüljön a sakkjáték oktatásával foglalkozó szakember "látókörébe", ami a sakk népszerűsítése szempontjából is fontos. Az oktató a különböző korosztályokra való rálátás lehetősége révén, a képzés szempontjából megfelelő korban tudja biztosítani az oktatás megindítását, ami a tehetséges gyerekek fejlődésében fontos tényező. A tehetséggondozást tekintve előnyös, hogy az oktatónak folyamatos **kapcsolattartás**ra nyílik lehetősége a diákokat tanító pedagógusokkal, velük konzultálva összehangoltabb, **hatékonyabb munka** valósítható meg.

A kezdők oktatása **nagyobb létszámú csoportban** is történhet, de az alapok elsajátítását követően célszerű a kiemelkedő képességű tanulók kisebb csoportba szervezése, fejlődésük és érdeklődésük fenntartása miatt. A tantervi sakkoktatás lehetőséget ad a sakk általános képességfejlesztő hatásának kihasználására, azonban a gyakorlat azt látszik igazolni, hogy az érdeklődés és a képességek szintjének megfelelő csoportok kialakítása, a hatékony munkavégzés érdekében itt sem kerülhető el.

A **tantervi sakkoktatás** és a **szakköri jellegű oktatás** összehasonlításában az utóbbi esetében előnyösnek látszik, hogy a szakköri idő szervezésében nagyobb rugalmassággal rendelkezhet az oktató, valamint a különböző korú, de hasonló képességekkel rendelkező fiatalok kerülhetnek a szakköri csoportba, ez a **motiváló hatás** fontos hajtóereje lehet a sakktanulásnak.

Molnár Béla